

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANA BİLİM DALI

TARİH BOYUNCA UYGUR GÖÇLERİ

XIRENAYI.AIZIZI

2018

İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

I. BÖLÜM

1. Göç Kavramı ve Türklerin Ana Yurdu.....	4
--	---

II.BÖLÜM

2. İslam Öncesi Uygur Göçleri ve Kurduğu Hanlıklar

2.1. Uygur Hanlığı Dönemi (回纥汗国, 646-845).....	6-8
--	-----

2.2. Kan-Çou Uygur Devleti (甘州回鹘汗国, 870-1036).....	8-9
--	-----

2.3.Turfan (Koçu) Uygur Devleti(高昌回鹘; 850-1335).....	9-11
--	------

III.BÖLÜM

3. İslam Sonrası Uygur Göçleri ve Kurduğu Hanlıklar

3.1. Karahanlılar (喀喇汗王朝, 850-1212).....	11-13
--	-------

3.2. Seidiyye Hanlığı (叶尔羌汗国, 1504-1678).....	13-14
---	-------

IV.BÖLÜM

4. Yakın Zamanda Uygur Göçleri.....	14-17
-------------------------------------	-------

V.BÖLÜM

5. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler.....	17-18
--	-------

VI.BÖLÜM

6. Uygurlarda Kültür.....	18-19
---------------------------	-------

SONUÇ

KAYNAKÇA

Tarih Boyunca Uygur Göçleri

GİRİŞ

Uygurlar, merkezi Asya’da yaşayan ve ilk yerleşik hayata geçen Türklerdendir. Uygurlar tarih boyunca çeşitli sebeplerden dolayı ana yurtlarından göç etmiştir ve bununla beraber şanlı hanlıkları kurmaya başarmıştır. Başlangıçta Aysa Hun Devleti, I. II. Göktürk Devletine bağlı olarak varlığını sürdüren Uygurlar sonraki tarihlerde Uygur Hanlığı, Turfan Hanlığı, Kan- Çou Uygur Hanlığı, Karahanlı Hanlığı gibi büyük hanlıkları kurabilmiştir. Göç sırasında Uygurlar yine farklı inançları kabul etmiştir. X. yüzyılda Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han’ın İslamı kabul etmesiyle Uygurlar İslam dinini benimsemiştir. Böylece farazilerinden biri olan Uygurların kurduğu Karahanlı Devleti ilk Türk-İslam Devleti olarak ortaya çıkmıştır. Seyyidiye Hanlığı ve Yakub Bey’in kurduğu “Bedevlet” gerçi Uygurlar tarafından kurulmuş olmasada, ama bu Hanlıklar Uygurların ana yurdu olan Doğu Türkistan bölgesinde kurulmuştur, Uygurlarda bu hanlıklar tarafından idare edilmiştir. İlk yerleşik ve şehir hayatına geçene Uygurlar farklı dönemlerde farklı medeniyetlere sahip olmuşlardır. 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber Uygurların yaşadığı bölge olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi Çin’in bir parçası haline gelmiştir. Uygurlar bu süreçte kendilerinin bağımsız devletini kurmak için mücadeleler versede Çin’in baskılarına maruz kalmıştır ve dış ülkelere göç etmeye mecbur olmuştur. Bu türdeki zorunlu göçler ta günümüze kadar devam etmektedir. Uygurların büyük bir kısmı günümüzde Çin’in kuzeybatısında yer alan Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde varlığını

sürdürmektedirler.

Anahtar kelime: Göç, Uygur, Uygur Hanlığı, Turfan Hanlığı, Kan-Çou Uygur Hanlığı, Karahanlı Hanlığı, Yarkend Hanlığı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi

I.BÖLÜM

1.Göç Kavramı ve Türklerin Ana Yurdu

Göç, daha iyi geçinmek ve yerleşmek yolunu bulmak için bir yerden başka bir yere taşınma olarak tanımlanır.¹ Eski Yunan filozofu Eflâtun, göçebe çobanların ilkel kültürlerle olduğunu medeniyete tarım hayatı ile geçtiğini söyler.² Göç, insan ile mekan arasındaki bağı zedeleyen önemli unsurlardan biridir. Göç sadece bir mekan değiştirme değildir. Göç aynı zamanda birey ve toplumun anlam ve değer dünyasında değişim, dönüşüm yaşamasına da sebep olmaktadır. Göç bireyin psikolojik durumu başta olmak üzere, toplumdaki her alanı etkilemektedir.³ Göç bir toplumsallaşma modelidir. Göç, neden ve sonuçlarıyla ekonomi, politika, sosyoloji, antropoloji...vs. gibi farklı alanları etkileyen bir olaydır.⁴

Türklerin ana yurdunun tam olarak neresi olduğu hakkında çok farklı görüşler vardır. Tarihçiler Altay dağları olarak gösterirken, sanat tarihçileri Tanrı dağları-

¹ Hayrunnisa Alan, “XIII- XVI. Asır Türk Dünyasında Göç ve Nüfus Hareketi”, *Akademik Kitaplar*, İstanbul, 2016, s. 77.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998, s. 33.

³ Süleyman Ekici ve Gökhan Tuncel, “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum*, cilt:V, Sayı:9, 2015, s. 9-14.

⁴ Abdüllatif Çeviker ve Faruk Bal, “Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yöntemine Giriş”, *Akademik Kitapları*, İstanbul, 2016, s. 7-12.

kuzey -batı Asya sahasını, kültür tarihçileri ise Ir'tış- Urallar arasını ya da Altaylar - Kırgız bozkırları arasını veya Baykal gölün güney batısını gösterir. Dil bilimcileri ise, ûz Altayların doğusunu veya Ringan silsilesi Türklerin ana yurdu olarak gösterir.⁵

Türklerin ana yurtlarını terk edip göç etme nedenleri ise, iktisadi sıkıntı yani topraklarının verimsiz olmasından dolayı geçimlerini sağlayamaması, büyük ölçüde kuraklık, nüfus kalabalıklığı ve otlak darlığı bir de yabancı ağır dış baskıya maruz kalmaları göç etmelerine neden olmuştur. Ettiği göçlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesinin sebebi de, Türk hükümdar ailesi mensupları tarafından sıkı bir disiplin altında idare edilmesi ve halkın onlara karşı saygı ve bağlılığın olmasıdır. Türkler'in göç yolları şu şekildedir:

Milad'dan sonraki asırlarda vukua gelen Türk göçlerine katılan boylar ve göç zamanları hakkında oldukça kesin tarihi bilgilere sahip bulunuyoruz: Hunlar Orhun bölgesinden güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a ve Avrupaya; 350'lerde Uar-Hun'lar Afganistan ve Kuzey Hindistan'a; Ogurlar güney- batı Sibiry'a dan güney Rusya'ya; Oguz'lar Orhun bölgesinden Seyhun nehri kenarlarına ve sonra, Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya; Avar'lar Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya; Bulgarlar, Karadeniz kuzeyinden Balkanlar'a ve Volga nehri kıyılarına, Macarlarla birlikte bazı Türk boyları, Kafkaslar'ın kuzeyinden Orta Avrupa'ya; Sabarlar Aral'ın kuzeyinden Kafkaslar'a; Peçenekler Kurman ve Uzlar Hazar denizi kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlar'a; Uygurlar, Orhun nehri bölgesinden iç Asya'ya göç etmiştir.⁶

II. BÖLÜM

2. İslam Öncesi Uygur Göçleri ve Kurduğu Hanlıklar

⁵ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 53-55.

Günümüzdeki Doğu Türkistan bölgesine ilk hakim olan Türk Devleti, Hunlardır. Uygurlar önce Hun, Tabgaç sonradan da Göktürklerin idaresi altında girmiştir.⁷ Orhun kitabelerinde 717 tarihinde bir ayaklanmayla zikredilen Uygurlar, Çin kaynaklarında “Hoei-ho, Vei-ho, Hui~ho, Huei-hu, Wei~wu vb” gibi çeşitli adlarla ifade edilmektedir. Uygur adının manasını da 974'de tamamlanan Çince Kiu Wu Tat adlı eserde "Şahin sür'ati ile dolaşan ve hücum eden" diye açıklanmaktadır.⁸ Eski Türkçe'de Uygur kelimesinin “birleşmek, ittifak kurmak, yardımlaşmak” anlamı bulunmaktadır.⁹ Uygur kelimesinin başka “yapışmak, bağlanmak” anlamı vardır. Bu görüş, XVII. yüzyılda yaşayan tarihçi Abülgazi Bahadır Han'dan gelmektedir. Onun 1663 tarihinde yazmış olan bir eserinde “Uygur” kelimesini “Yapisgur” olarak kaleme almıştır. Diğer bir görüşe göre Uygur kelimesi “kendi yemeğini kendi bulup yiyenler” olarak bilinir bu görüş Kaşgarlı Mahmud'un “Divan-i Lugatit Türk” eserinden gelmektedir. Diğer bir görüş olarak “Oğuzname” destanında Oğuz Han “ben Uygurların Hanıyım” diye kendini Uygurların Hanı olarak ifade etmiştir.¹⁰ IV. yüzyılda yazılan Çin kaynakları olan “Wei Yıllıkları”nın 魏书 103.cilt “Kankıllar Tekeresinde, Kankıllar'ın 6 kabilesinden biri olan Yuan He 袁纥 kabile adı Uygurların kendine veren Uygur adının ilk defa Çince kaynaklarda kayda geçmesidir.¹¹ Yuan Yıllıkları'da 元史 Uygurların adı Wei Wu Er 畏兀儿 olarak geçmektedir.¹² Çin kaynaklarında Uygurlar'ın kökeni Asya Hunları olduğunu, bir efsaneye göre, Uygurların ataları Hun hükümdarının kızı ve bir kurttan türemiştir. Tabgaçlar Döneminde (386-534) Kao-kü (Kaoche) adıyla görülürken, V. asrın 2.

⁷ Osman Kubilay Gül, “Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikayesi”, *Turkish Studies*, Volum 1/2, 2017, s. 253.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.131.

⁹ Li Dekuan 李德宽, “简论维吾尔族的历史迁移和文化演变” (Jian Lun Wei Wu Er Zu De Li Shi Qian Yi He Wen Hua Yan Bian; Uygurlar'ın Tarihi Göçü ve Kültür Değişimi Hakkında Kısaca Özet), *西北第二民族学院学报 (Journal of North Minzu University)*, Sayı: 1, 1992, s. 5.

¹⁰ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, *Uygurların Kısa Tarihi*, Sincan Halk Neşriyatı, Urumçi, 1990, s. 48-49.

¹¹ Wei Yıllıkları, cilt: 103.

¹² Yang Zhimei 杨志玫, “元代回回人的政治地位” (Yuan Dai Hui Hui Ren De Zheng Zhi Di Wei; Yuan Döneminde Hui Hui'lerin Siyasi Statüsü), *历史研究 (Historical Research)*, 1984, s. 112-113.

yarısında bir beylik kuran Uygurlar I. Gök-Türk kahanlığı döneminde bütün Yukarı-Orta Asya'ya hakim olan Töles'lerin bir kısmını oluşturuyordu ve Selenga ırmağı etrafında oturuyorlardı. I. Gök-Türk hakanlığının çökmesiyle Uygur beyliği Erkin Te-kien tarafından idare edilmiştir. Uygur beyliği İlteriş Kağan tarafından Gök-Türklerle bağlanmıştır. Uygur boyu 740 tarihinde Hakanlığın Yabgu'luğu haline gelmiştir.¹³

2.1. Uygur Hanlığı Dönemi (回纥汗国, 744-840)

Uygurlar 745'te Gök-Türk iktidarını yıkarak, Ötüken merkezli Uygur Kahanlığını kurmuştur. Bu kahanlık 9 adet Oğuz boyundan oluşuyordu. Onlar:

Yaglakar, Hu-tu-ku, Hu (Chiou-lo-wu=Kürebir), Küremür, Mo-Ko-Hsi-Chi (Bagasıgır), A-Wu-Ch'e (Abıçakır), Hu-Wu-Su, Yo-Wu-Ku (Yagmurkar), Hsi-Ye-Wu (Aygavire/Ayabire=Ayamur/Aymur).¹⁴

Uygur Hanlığının başşehri Ordu-Balıg denen Karabalgasun şehri idi.¹⁵ İlk Uygur kahanı Kutlug Bilge Kül Kagan Orhun kıyısında başkent Ordu- Bahk'ı kurmuştur. 747'de ölümünden sonra yerine oğlu Moyen-Çor kahan geçmiştir. Bu dönemde İslam kuvvetleri ile Çin kuvvetleri arasında yaşanan Talas savaşında (751) Çinlilerin yenilmesiyle Çin, Orta Asya'dan çekilmiştir ve Tarım Havzası Uygurların eline geçmiştir.¹⁶

756'da Çin'de yaşanan An- Lu- Shan 安祿山 komutasında 200 bin kişi isyan çıkarır ve Tang Hanedanı'nın(唐朝 618-907) başkenti olan Luo-Yang 洛阳 ve Chang- An'i 长安 ele geçirerek kendini kahan ilan eder. Tang İmparatoru Li Si Sheng 李嗣升, Pu- Ku Huai- En 仆固怀恩 liderliğinde Moyen-çor'a heyetler

¹³ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 131.

¹⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, cilt:XXXXII, 2012, s. 242.

¹⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev: Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 121.

¹⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 130-133.

göndererek kendini desteklemesini ister ve isyan başarılı bir şekilde bastırılır. 759'da tahta geçen Böğü kahan Çin'e hakim olmak istemiştir ama Pu-Ku Huai- En'in önlemesiyle seferler durdurulmuştur. Bu dönemde Çin'de Türk nüfusu çok artmıştır. Başkent ve şehirlerde Uygurlar serbestçe ticaret yapıyorlardı, ipek ve kumaş alıp satıyorlardı.¹⁷ Ama Çin kaynaklarında Uygurların savaşçı bir toplum olduğunu, Tang Hanedanı topraklarında istediği gibi yağmaladığı, açık bir şekilde kızlara taciz ettiğini ve halkları dövüp, öldürdüğünü, sürekli Tang Hanedanının topraklarına saldırdığını kaydeder.¹⁸ Uygurlar bu dönemde konar göçerlik yaşam tarzını benimsemişlerdir. Daha çok hayvancılık ve avcılıkla uğraşırlar. Tang Hanedanına ettiği hediyelerin büyük bir kısmı ise avcılıktan elde ettiği ürünlerdir.¹⁹ Ama sonraki senelerde mal varlıklarının çoğalması ve toplanmasıyla şehir ve sarayları inşa etmeye başladı ve giderek yarı göçebe yarı yerleşik hayat tarzını benimsemeye başlamıştır. VIII.yüzyılın ortalarında Moyençur Kağan Selinga nehri civarında Baybalık şehrini inşa etmiştir. Oğlu Muy Kahan'da (Böğü Kahan) babası gibi Orhun nehri civarında Böğü Kahan Balık, Ordu Balık gibi şehir ve sarayları inşa ettirmiştir. Bundan başka Orhun nehri civarında bir kaç tane Hatun Balık'ta inşa edilmiştir.²⁰

Böğü kahan'ın Maniheizm'i resmi devlet dini olarak kabul etmesiyle beraber Uygurlar gevşemeye başladı ve bu dönemde 20 yıldır Orhun bölgesini baskıları altında tutan ve Yenisey bölgesinde güç kazanmaya başlayan Kırgızlar 840 tarihinde Uygur kahanlığına son vermiş bulundu. Kahanlığın yıkılmasıyla Uygurlar yurtlarını terk ettiler, batıya ve İç Asya'ya göç ettiler. Bu göç Hakan ailesine mensup iki kardeş tarafından düzenlenmiştir. Bu göç sonrası Uygur tarihinin ikinci safhası başlamış oldu. Göç sırasında Çinliler ve Kırgızlar, Uygurları rahat bırakmayınca Uygurların bir kısmı Kan-çou'da Çin'nin hakimiyeti altına girdi, diğer bir kısımda Karlukluların

¹⁷ Tilla Deniz Baykuzu, "Tang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu- Ku Huai-En", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Dergisi* 54, 2014, s. 381-399.

¹⁸ Li Dekuan , a.g.m., s. 7-8.

¹⁹ Li Dekuan , a.g.m., s. 6.

²⁰ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, *a.g.e.*, s. 85.

hakimiyetine girdiler. Böylece her iki tarafta devlet kurdular.²¹

Çin kaynaklarında Uygur Devleti'nin yıkılışı, Moğolistan'daki göçebe kavimlerin kendi aralarındaki mücadeleler sonucunda dağılarak ana yurtlarını terk etmek zorunda kaldıklarını, sonradan Doğu Türkistan bölgesine gelip yerleştiklerini ve burada yerleşik hayata geçerek medenileştiklerini ve şehirleştiklerini bahseder. Çinliler bu göç eden kısma “Şa-to” yani “Bozkırlılar” olarak isimlendirmiştir.²²

840 tarihinde Ötüken merkezli Uygur devleti son bulunca Türk Tarihinde merkez artık Ötüken değil, Türkistan bölgesi olmuştur.²³ Uygurlar Koçu ve Beşbalık mıntıkasında yerleştikten sonra ziraatçı ve tüccar bir millet olarak yaşamışlardır.²⁴ Uygurların Turfan ve Kuça ülkesine yerleşmesinde türkleşme safha safha olmuştur. Uygurların sonradan yerli halkla kaynaşması onların iki dile birden sahip olmalarını sağlamıştır. Böylece Uygurlar Altay'dan Orhun'a XII. yüzyılda Naymanların, XIII. yüzyılda Moğolların “Medeniyet Hocaları” olma haklarını elde etmiştir. Onlara katipler, yazma sanatı ve alfabe temin etmiştir.²⁵

2.2. Kan-Çou Uygur Devleti (甘州回鹘汗国, 870-1036)

847'de Kan-çou'da yerleşen Uygurlar, Çin ile daha ziyade ticari ve evlilik ilişkilerinde bulunarak Çin'le akrabalık bağlarını sağlamlaştırmıştır. Kan- Çou- Tun-Huang Uygurları'nın büyük bir askeri gücü olmadığı için “5 Sülale” döneminde (五代十国 907-979) Çin'nin bazı bölgelerini ele geçiren K'i-tan'lar bir Liao Sülalesini (辽朝 907-1211,) kurarak Çin'nin hakimiyetini ele geçirmiştir. Uygurlarda Liao Sülalesinin ve 1028'de Tangutların hakimiyeti altına girdi. Kan- Çou Uygurları

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 134-135.

²² V.V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev: Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2006, s. 36-38.

²³ Hayrunnisa Alan, *a.g.m.*, s. 78.

²⁴ A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 99.

²⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 133.

1226’da Moğol döneminden itibaren “Sarı Uygurlar” (Yuğurlar) olarak bilindi, günümüzde hala Çin’in batısında varlığını sürdürmektedir.²⁶

Yuğurlar Şimdiki Çin’in Gansu Sunan Yuğur Özerk Bölgesine (肃南裕固族自治县) yerleşmişlerdir. 1953’te özerk bölgenin tesisi öncesinde bir anlaşmayla “Uygur” ismi yerine “Yügu” (Zengin, Sağlam)’ı millet adı olarak kullanmışlardır. Onların ekonomileri hayvancılığa dayalıdır. Bu özerk bölgedeki Yuğur nüfusu, Ming Hua 明花, Da He 大河 ve Kang Le 康乐 gibi bölgelere dağılmışlardır. 1982’de yapılan statistiğe göre, Yuğurlar’ın nüfusu 8088 kişidir. Yuğurlar kendine özgü dil, din ve örf-adetlere sahiptirler. Yuğurlar’ın dili Batı Yuğur dili, Doğu Yuğur dili olarak 2’ye ayrılmaktadır. Doğu Yuğur dili Altay dilleri ailesinin Moğol dil grubuna aittir ve Moğolcaya çok yakındır. Batı Yuğur dili Altay dilleri ailesinin Türk dili grubuna aittir ve Uygur Karluk diline daha yakındır. Yuğurlar’ın ataları Uygurlar geçmişte Şaman ve Maniheizme inanmışlardır. Bugünkü Yuğurlar’da şaman dininin kalıntılarını yaşamlarında muhafaza etmektedir. Yuan Döneminde (元朝 1260-1368) Uygurlar Buda dininin Lama kolunu kabul etmiştir ve bu din Yuğurlar üzerinde etkisi çok kuvvetli olmuştur ve hala bu dine inanmaktadırlar.²⁷

2.3. Turfan (Koçu, İdikut) Uygur Devleti (吐鲁番汗国,高昌回鹘; 850-1335)

“Koçu” kelimesi ilk defa Batı Han (西汉 M.Ö 202- 8) döneminde bahsedilmiştir. “Koçu” denmesinin sebebidir bugünkü Doğu Türkistan’daki Turfan şehrinin Astane ve Karahoca arasındaki bölgelere “Koçu” denmesidir. Çünkü bu bölgede “Koçu” adındaki yüksek bir kale bulunuyordu. Bu bölgenin yer şekli biraz yüksek ve halkı bolluk içinde yaşarlar.²⁸

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 135-136.

²⁷ Rahile Davut ve Komuna Canbuz, “Yuğurlar (Sarı Uygur) Üzerine Notlar”, *Xinjiang Üniversitesi İlmî Dergisi*, Sayı: 4, Urumçi, 1990, s. 466-469.

²⁸ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, *a.g.e.*, s. 106.

Kaşgarlı Mahmud “Divan-ı Lügatit Türk” eserinde Koçu’nun Uygur şehirlerinden biri olduğunu, Çince isim değil bir Türkçe isim olduğunu kaydeder. Milattan önce Koçu “Koşu, Koşi” deniliyordu. Çin kaynaklarında Koçu “Gao-Chang Hui-hu” 高昌回鹘 olarak kaydedilmektedir.²⁹

Doğu Türkistan’a göç eden Uygur Türkleri Kasar Kağan’ın yeğeni Pan Tegin liderliğinde 15 Uygur kabilesi ile batıya göç ettiler.³⁰ Bunlar 840 yılında Karabalgansun’da istilacılar tarafından öldürülen Uygur kahanının yeğeni Mengli’i kahan seçtiler. Batıya göç eden bu Uygur kolu Tanrı Dağları, Beş- Balık, Turfan bölgelerine yerleştiler. Bu Uygur hükümdarları “İduk-kut” unvanı alıyordu ve başkente “İdikut şehri” deniyordu.³¹ “İduk- kut”un farklı anlamları mevcuttur. “Kut Han”, “hükümdar” anlamlarından başka bazı Uygur vesikalarında “Ulu Hanımız olan İdi Kut’a” diye kayıt edilmesinden “Han, Padişah” anlamına geliyordu.³²

İdukut Uygur Devletinde farklı milletler yaşıyordu. Turfanlılar, Suriyeliler, Hindistanlılar ve çok sayıda Han (Çinliler) yer alıyordu.³³ Uygur Kağanı Barçok Art Tegin’in babası olan Üsen Tegin ilk defa “İdikut” unvanını kullanmıştır. 1211 tarihinde Barçok Art Tegin, çok sayıdaki yerli ürünleri, altın-gümüşleri ve mücevherlerle beraber Moğol topraklarına gelmiştir. 1209’da kendi isteğiyle Cengiz Han’a biat ettiği için Cengiz Han kendi kızı olan İl Hatun’u onunla evlendirerek Barçok Art tegin’i beşinci oğlu olarak görmüştür.³⁴ Moğollar tabiiyetinde kalan Uygur hükümdarlar ailesi Çin’de Ming Sülalesine (明朝 1368-1644) kadar varlığını

²⁹ Varis Abdurahman, *Karahanlılar Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devleti’nin Münasebetleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s.36.

³⁰ Li Dekuan, a.g.m., s.10.

³¹ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.136.

³² 尚衍斌(Shang Yanbin), *元代畏兀儿研究* (Yuan Dai Wei Wu Er Yan Jiu; *Yuan Hanedanındaki Uygurlar Hakkında Araştırma*), çev: Ablet Nurdu, Ebey İmin ve Muhammedcan Huşur, 民族出版社 (National Publishing House) ,Beijing, 2012, s.94.

³³ Li Dekuan, a.g.m., s.10.

³⁴ Shang Yanbin, a.g.e., s.88.

sürdürmüştür.³⁵

Yuan Hanedanı döneminde, Turfan idikut Uygurları Çin'in iç bölgelerine göç ederek çinlileşmişlerdir. Bu dönemde Uygurların göç etme nedenlerinin ilki, 1259 tarihinde 'mparator Yuan Xian Zong 元宪宗 yani Mönkü Han öldükten sonra, Arık Buğa'nın Uygur bölgesinde isyan çıkarması ve ardından Kubilay Han'ın isyanları bastırıp daha sonradan Çin'e hakim olmasıyla beraber, Koçgar Tegin'in İdikut Hanlığının başına getirilmesi ve daha sonradan Ögedey Han'ın Kaydu'nun hanlık taht kavgaları sonucunda Uygurların büyük bir kısmı İdikut Koçgar Tegin'in oğlu olan Norin Tegin'in liderliğinde Gansu bölgesine göç etmiştir. İkincisi, Yuan hanedanı döneminde Çin'in Jiang Nan 江南 ve Zhong Yuan 中原 bölgelerinin istila edilmesidir. Üçüncüsü ise, Zhong Yuan bölgesindeki Han Çinlilerin Tarım medeniyetinin Uygurlar üzerine çok büyük etki yaratmasıdır.³⁶

Koçu Uygur devletinde Buda dininin Hinayana mezhebi yayılmıştır. Çok sayıda buda eserleri bulunmuştur ve tapınaklar inşa edilmiştir. Turfan'da bulunan duvar mağara resimleri bunun örneklerindendir. Koçu Uygur Devletinde yayılan ikinci büyük din Manihi dinidir. Manihi dini Uygurların Tanrı Dağları yani Tian Shan 天山 dağlarının güney ve kuzeyine göç etmesinden dolayı çok yaygın olarak yayılmıştı. Nastoryan Dini, Hristiyan Dininin bir mezhebidir. VIII. yüzyılda bu mezhep Orta Asya bölgesine yayılmıştı. Koçu Uygur Devletinde Mani dini ile beraber Nastoryan Dinide beraber yayılmıştır. Ama bu mezhebe ait olanların sayısı çok değildi.³⁷

Çin tarihçilerine göre, Uygurların göç sırasında, bazı bölükleri Moğollara tabi olarak onların bir parçası olmuştur, bazıları ise Orta Asya bölgelerine göç etmiştir. İdikut Uygur Devleti yerli farklı milletlerin kültürünü kendilerine özleştirmiştir. Bu yüzden Uygurlar'ın hepsini tamamen etnik köken açısından saf Uygur diyemeyiz. Şimdiki Uygurlar iki farklı kökten gelmektedir: ilki, tarihteki Uygur adını devam

³⁵ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.136-138.

³⁶ Shang Yanbin, *a.g.e.*, s. 286-287

³⁷ Uygurlar'ın Kısa Tarihi Yazma Grubu, *a.g.e.*, s. 138-145.

ettirenler; diğeri ise yerleşik hayata geçip orayı yurt edenlerdir. Uygurlar göçler sonucunda, ekonomik ve kültürel alanlarda değişimler yaşadı ve bununla beraber “Türkleşme” ve “İslamlaşma” da yaşadı.³⁸

III. BÖLÜM

3. İslam Sonrası Uygur Göçleri ve Kurduğu Hanlıklar

Uygurlar, Göktürklerin içinden çıkmıştır. Karahanlılar, Göktürk içinde yer alan boylar üzerinde Uygurların yerini almıştır. İslam öncesindeki Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, islamiyetten sonra Karahanlılar, Selçuklu, Osmanlı...vs. gibi devletlerin kuruluşu birbirine benzeyen şekilde ve birbirinin içinden çıkan ve benzer şekilde bir çekirdek boy etrafında kurulup gelişmiştir.³⁹

3.1. Karahanlılar (喀喇汗王朝, 850-1212)

Karahanlılar, Maverâünnehir ve Doğu Türkistan’da 840-1212 tarihine kadar hüküm süren hanedandır. Önceleri Türkistan ve Uygur hanları adıyla bilinen bu hanedanın kurucuları Kara Hakan, Buğra Karahakan, Arslan Kara Hakan gibi unvanlarında kullanılan kara kelimesi “Yükseklik ve Yücelik” anlamına gelmektedir.⁴⁰ Türk önceden yönleri belirli renklerle ifade ediyordu, Kara kelimeside kuzeyi ifade etmektedir. Rus Şarkiyatçısı V.V. Grigorev 1874’te yazmış olduğu makalesinde Karahanlıları “Karachaniden” olarak tanımlamasıyla bu ad yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Karahanlılar İslam Tarihi kaynaklarında Hakkaniyye, Hakaniyan, Mülk-i Türkistan ve Efrasiyaban...gibi çeşitli şekilde ifade edilmektedir.

³⁸ Li Dekuan, a.g.m., s. 11.

³⁹ Hayrunnisa Alan, a.g.m., s. 80-83.

⁴⁰ Abdulkerim Özaydın, “Karahanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt:XXIV, 2001, s. 404.

Efrasiyab adını kullanılmasındaki sebepten, Karahanlı devleti başında kendilerinin efsanevi destan kahramanı Alp Er Tonga (Efrasiyap) soyundan geldiklerine inanan bir grubun bulunmasıdır.⁴¹

Karahanlıların faraziyesi Uygur, Karluk, Yağma, Karluk Yağma, Çiğil ve T'u Chue-A-Shi-na'dır. Reşat Genç, Karahanlıların kurucusu Karluklar değil Yağmalar olduğunu ileri sürüyor, Yağmalarda Uygurların bir koludur. 840'ta Ötüken'deki Uygur Devleti'nin yıkılmasının ardından Uygur hükümdar ailesinden başbuğların idaresinde bulunana Yağmalar Kaşgar'a gelmiş ve bazı yerleri Karluklar'dan alarak bölgeye hakim olmuştur. Kaşgarlı Mahmud'ta İli nehri boyu civarında oturan Yağmalara "Kara Yağma" adını vermişti.⁴² "Yeni Tang Kitabı" 新唐书 daki kayıtlara göre, 840'ta Uygur Devleti'nin yıkılışı ardından Uygurların en büyük kitlesi, Buyruk Sapçı liderliğinde batı tarafa göç eden 15 Uygur boyu karluklara sığınmış ve Karluklar elinden hakimiyeti alarak Karahanlı Devletini kurmuştur.⁴³

Karahanlılar Devleti Balasagun'u başkent seçmiştir ve devleti Altay Sistemine göre batı ve doğu olarak yönetmiştir. Doğu kısmında Arslan Hakan Balasagun'a yerleşerek Karahanlıların en büyük hakimi olmuştur. Batı kısmında Buğra Hakan Arslan Hakan'a tabi olarak hüküm sürmüştür. Karahanlıların ilk Hakan'ı Bilge Kül Kadir Han'dır. Onun döneminde Şâş islamı kabul etmiştir. Oğlu Arslan Han Bezir büyük kağan sıfatıyla Balasagun'da, diğer oğlu Oğulçak Kadir Han Talas ve Kaşgar'da hüküm sürmüştür. Sâ mânîlerin iç mücadelesinde kaçıp Karahanlılara sığınan şehzade ve sufilerin etkisinde Satuk Buğra Han, 944'te islamı kabul eder ve amcası Oğulçak'ı öldürüp tahta çıkar. Oğlu Süleyman'da tıpkı babası gibi İslam'ın yayılmasında çok etkin bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Doğu Karahanlı hükümdarı Arslan Han'ı mağlup ederek Doğu koluna son vermiştir ve onun döneminde bütün Karahanlı Devleti islam dairesi içine alabilmiştir.⁴⁴

⁴¹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarihi Kurmu Yayınları, Ankara, 2002, s. 1-3.

⁴² Reşat Genç, *a.g.e.*, s. 3-4.

⁴³ Li Dekuan, *a.g.m.*, s. 9.

⁴⁴ Abdülkerim Özeydin, *DİA*, s. 405-406.

1041 tarihinde Karahanlı Devleti Batı ve Doğu olarak ikiye ayrıldı. Batı Karahanlı Devleti Maverâünnehir ile Hocend'e kadar Fergane bölgesine sahip olmuştur. Devlet merkezi önce Özkend sonra ise Semerkand olmuştur. Doğu Karahanlı Balasagun, Talas, İsficab, Şaş, Doğu Fergana, Kaşgar, Yarkent ve Hoten bölgeleri yer alıyordu. Devlet merkezi Balasagun ve Kaşgar'dı.⁴⁵ Batı Karahanlı hükümdarı II. Mahmud döneminde, Karluklarla arası açıldıktan sonra Karluklar Kara Hıtay (Batı Lıao 西辽) Hükümdarı olan Kür Han'dan 菊儿汗 yardım ister. Selçuklu- Karahanlı müttefik ordusu, Karahıt'ya ordusu ile Semerkand'ın doğusundaki Katvan bozkırında karşılaşır. Selçuklu- karahanlı ordusundan 30000 müslüman ölmüştür. Sultan Sancar ve II. Mahmud Han yenilince Horasan'a kaçmıştır. Bunu fırsat bilen Kara Hıtaylar Maverâünnehiri istila etti ve Fergane'de Özkend başkent olmak üzere bağımsız bir Karahanlı Devleti kurdular. Son Batı Karahanlı hükümdarı olan I. Osman döneminde, 1212 tarihinde Semerkand'ın Harzemşah tarafından işgal edilmesiyle Karahanlı Devleti sona ermiş oldu.⁴⁶

Karahanlı zamanında ilim açısından en önemli iki şahsiyet Yusuf Has Hacib ve Kaşgarlı Mahmud'tur. "kutadgu Bilig"ın müellifi olan Yusuf Has Hacib Karahanlı zamanında yaşamıştır. Bu eserini Karahanlı hükümdarı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunmuştur. Onun XI. yüzyılda yazılmış olan bu eseri Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarındanıdır.⁴⁷ Diğer bir önemli ilim adamı olan Kaşgarlı Mahmud, Karahanlı hükümdar soyundan gelmektedir. Onun XI. yüzyılda yazmış olduğu "Dîvân-i Lugâtı't- Türk" eseri en eski Türk dili araştırma açısından en önemli kaynaktır.⁴⁸

⁴⁵ Reşat Genç, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁶ Li Dekuan, *a.g.m.*, s. 10.

⁴⁷ Yusuf Has Hacib, "Kutadgu Bilig", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt:XXVI , 2002, s. 478.

⁴⁸ Ömer Faruk Akün, "Kaşgarlı Mahmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt:XXV, 2002, s. 25.

3.2. Seidiyye Hanlığı (叶尔羌汗国, 1504-1678)

Çağatay Hanlığı 1212’de yıkıldı. Doğu Türkistan, Karahanlı Devletine son veren Moğollara bağlandı. Timur 1365’te Batı Türkistan’da kendi hakimiyetini kurdu ve Doğu Türkistan’dan gelen küçük hanlıkları kendi himayesine aldı. Timurlu Devleti zayıflayınca Çağataylılar yeniden mücadeleye başladı. Bu topraklar Yunus ve oğlu Ahmet Han tarafından idare ediliyordu. Ahmet Han’dan sonra yerine Seyyid Han geçti (1514-1534). Seyyid Han döneminde Çağataylar son parlak dönemini yaşamış oldu. Seyyid Han, Babür ile iş birliği yaparak Kaşgar, Yarkent, Hoten bölgelerini ele geçirdi ve Seyyidiyye Hanlığını kurdu. Merkez önce Kaşgar, ardından Yarkent oldu. Bu yüzden “Yarkent Hanlığı” ya da kurucusu Seyid Han’ın adıyla “Seyyidiyye Hanlığı” olarak adlandırıldı.⁴⁹ Diğer kaynaklarda bu siyasi yapı için “Yarkend Hanlığı, Saidiye Hanlığı, Kaşgarya Hanlığı, Kaşgar Hanlığı, Moğol Devleti” gibi isimler kullanıldı. Seyyid Han 1516’de Andican’a düzenlediği seferde Hoten’in doğusunda yarı göçebe halde yaşayan ve o dönemde Gayrimüslim olan Sarı Uygurları hedef almıştır.⁵⁰

Seyyid Han’ın dini islam dini olduğu için, gayrimüslimler üzerine sık sık seferler yapmıştır. Keşmir, ladak, ön Tibet ve arka Tibet bölgeleri onun saldırısına uğramıştı. Seyyid Han 1533 tarihinde Ladak’a düzenlenen sefer sonucunda yüksek dağlık bölgenin coğrafi şartlarına uyum sağlayamadığı için vefat etmiştir.⁵¹

Seyyid Han’ın ölümünden sonra yerine oğlu Reşid Han geçti. Onun döneminde Uyguristan olarak bilinen Doğu kısım ile batı kısım arasında çatışmalar yaşandı. Reşid Han 1559’da ölünce yerine oğlu Abdülkerim geçti (1559-1591). Bu dönemde Aktağlık ve Karatağlık olarak iki dini grup ortaya çıktı ve sürekli çatışma halinde bulundu.⁵² Kırgızlar, Akbaş Han’ı esir aldıktan sonra Cungarlara başvuran Yarkend

⁴⁹ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt:XXXXI , 2012, s. 558-559.

⁵⁰ Muhammed Bilal Çelik, “Yarkend Hanlığı”, Haz: Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, *Avruasya’nın sekiz asrı Cengizogulları, Ötüken Yayınları*, İstanbul, 2017, s. 638-639.

⁵¹ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, *a.g.e*, s. 308.

⁵² Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 558-559.

Hanlığı etkisiz hale geldi ve Cungarlar Hanlığa hakim oldu.⁵³ Yarkend Hanlığının hükümdarları kan bağından Cengiz Han'ın soyundan gelmiştir ve Moğolların Doğlat Kabilesindendir. Ama uzun süre Tian Shan dağlarının kuzeyinde yaşamalarından dolayı dini, yaşam tarzları, örf- adetleri ve psikolojileri, Tarım Havzasında yaşayan Uygurlarla karışıp kaynaşmıştır. O yüzden Yarkend Hanlığı Uygur tarihinin önemli bir parçasıdır.⁵⁴

IV. BÖLÜM

4. Yakın Zamanda Uygur Göçleri

Günümüzdeki Doğu Türkistan bölgesi, güneyde Pakistan, Hindistan, Keşmir ve Tibet; Güneybatı ve batıda, Afganistan ve Batı Türkistan; kuzeyde Sibirya; doğu ve kuzeydoğuda, Çin ve Moğolistan ile sınırlıdır. Yüzölçümü 1.828.418 kilometredir. Bu toprağın 600.000 kilometresi çöl, 91.000 kilometresi ormanlıktır.⁵⁵ Doğu Türkistan petrol, uranyum, demir, kömür, altın, volfram, tuz, doğal gaz gibi stratejik yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip ülkedir. Urumçi ve Hami yakınlarındaki 56 maden ocağından yılda ortalama 8 ile 9 milyon ton arasında kömür çıkarılmaktadır. Bölgede 570'ten fazla nehir ve akarsu bulunmaktadır.⁵⁶

XVII.yüzyılda Kalmıklar, Doğu Türkistan'ı zaptettiği zaman orada “Moğol” adındaki Türkleşmiş Moğollar hüküm sürüyordu. Kalmıklar ve daha sonraki Çinlilerin hakimiyeti altında kalan Doğu Türkistanlılar kendi kavmi adına sahip olamamıştır ve buna ihtiyaç duymamıştı. Bu dönemde yerli Müslüman beyleri Çince “Wang” (王) adını taşıyordu. Moğol hanları döneminden beri burayı Fergana ve

⁵³ Muhammed Bilal Çelik, a.g.m., s. 658.

⁵⁴ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, a.g.e., s. 322-323.

⁵⁵ Osman Kubilay Gül, a.g.m., s. 252.

⁵⁶ Bahtiyar Bahşi, “Doğu Türkistan'ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2017, s. 573.

Kuzey Tacik kısmından çıkan Ruhani Hocalar yönetiyordu. Bazı zaman bu Hocalar Doğu Türkistan'da İslamiyetin yayıcısı olarak gösteriliyordu.⁵⁷

XIX. Yüzyılda literatüre, Rus ve Çin hakimiyetindeki alanlara Doğu ve Batı Türkistan adı yerleşti.⁵⁸ Çünkü Türkistan'nın batı kısmı XIX.yüzyılda Ruslar tarafından işgal edilince, geri kalan Doğu kısmını Doğu Türkistan olarak adlandırmıştır. Doğu Türkistan bölgesi, 1884 tarihine kadar Çinliler tarafından “Batı Ülkesi” (X' Yu 西域) adı altında idare edildi. 1884 tarihinde Çin imparatorun emriyle bu bölgeye Xin Jiang 新疆 yani “Yeni Toprak” adı verildi. Bu bölgenin nüfusun büyük bir kısmını Müslüman Türkler oluşturuyordu. Doğu Türkistan Şahname'ye göre, milattan önceki dönemlerde Türklerin yaşadığı “Turan” olarak gösterilmiştir. M.S.7. yüzyılda, Fars ve Arapça kaynaklarda “Türkistan” olarak gösterilir. “Marco Polo seyahatnamesi”nde bu bölgeyi “Büyük Türkiye” olarak gösterilmiştir. Turfan metinlerine, Uygurlar bu kendi ana topraklarını “Uygur ili ya da Uyguristan” olarak gösterir. Ming Hanedanı döneminde Çin'nin saldırısına uğrayan bu bölge 1755'e kadar Timur ve Moğol soyundan gelenler tarafından idare edilmiştir. 1759'dan sonra Çinliler hakim olmaya başlamıştır. 1764-1790 yıllarında Çinliler bu bölgeyi Kaşgar ve Cungarya olarak iki vilayete bölüp idare etmeye başlamıştır. 1864 tarihinde itibaren Yakup bey Doğu Türkistan'ı birleştirmek için “Kaşgariye Devleti”ni kurmuştur.⁵⁹ kendini Bedevlethan diye tanıttı, anlamıda “ziyade Kutlu Han” anlamındadır. Kurduğu hakimiyeti yine “Yedi Şehir” deniliyordu. Kokend Hanı ona “Atalık Gazi” unvanını verdi.⁶⁰ Bu sırada, Rus İmparatorluğu 1871'de İli vadisinin Qing İmparatorluğunun bölgesindeki Taranchi Sultanlığının (ili vadesi bölgeleri) topraklarını işgal etmiştir. 1881'de Rus İmparatorluğunu, St. Peterburg Antlaşması uyarınca İli Vadisini Qing İmparatorluğuna geri vermiştir. Antlaşma hükümlerinin bir kısmı, Çin'in batı İli Vadisinin bir kısmını müslüman ve Uygur mültecilerin yeniden

⁵⁷ V.V. Barthold, *a.g.e.*, s. 203-204.

⁵⁸ Ahmet Taşağıl, *a.g.m.*, s. 556.

⁵⁹ Kenan Dağacı ve Mustafa Keskin, “Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, *Barış Araştırmalar ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, cilt:I, No:2, s. 12-14.

⁶⁰ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, *a.g.e.*, s. 430.

yerleşmesi için Rusya'dan teslim etmesini içeriyordu. 1881-1884'te Uygur çiftçilerinin yerleşmesini Rusya organize etti. Bu dönemde 44.373 Uygur, Gulja bölgesinden İli vadisinin batı kısmına yerleştirildi.⁶¹

Yakup Bey en büyük desteği Osmanlı devletinin o dönemdeki hükümdarı II. Abdülhamid tarafından görüyordu ama Osmanlı Devleti de bu dönemlerde sıkıntılı günler yaşamakta olduğu için yeterli destek vermemiştir.⁶² II. Abdülhamid, Yakup Bey'e "Mirahor" unvanını vermiştir ve hükümdarlık tacı, kılıf-kıyafeti hediye etmiştir. Yakup Bey'de Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirerek, Türkiye metal parası şeklinde para bastırmıştır. Yakup Bey'in uyguladığı vergi yasası "Dokuzluk Yasası"dır, yani kendine armağan edilen hediye mutlaka 9 taneden oluşması gerekiyordu. Yakup Bey, Sincan bölgesine hakim olduğu süreçte her türlü vergi sitesimleri uyguladı. Vergileri kendi ihtiyaçlarına göre aldı. Halkın ödeyecek olan verginin belli bir miktarı yoktu ve halkı yeterince ezmişti. Vergileri ödemeyen halkı kendi evlatlarını köle olarak satmak zorunda kalmıştır.⁶³ 1877'de Yakup Bey'in ölümüyle oğulları arasında taht mücadeleleri yaşanıyor. Bunu fırsat bilen Çin 1878'de Doğu Türkistan bölgesine hakim oldu. 1933 ve 1944 tarihlerinde iki defa "Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti" (东突厥斯坦伊斯兰国) kurmayı başaran Uygurlar Çin ve Sovyet birliği tarafından bastırılmıştır. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sonucunda, Çin, Komünist partiye karşı savaşan 72,705 kişiyi idama mahkum ederek, 1955 tarihinde "Sincan Uygur Özerk Bölgesi" (新疆维吾尔自治区) adı altında Doğu Türkistan bölgesini idare altına almıştır.⁶⁴ 1954'ten 1963'e kadar Uygur ve Kazakların SSCB'ye taşınan göçmenlerin büyük çoğunluğu, Çin-Sovyet ilişkilerinin ve Sincan'da hedeflenen Sovyet politikalarının mantıksal sonucu idi.⁶⁵

⁶¹ William Clark-Ablet Kamalov, "Orta Asya Sınırlarına Uygur Göçü", Çev: Adem Ömer ve Zulhayat Ötkür, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2017, s. 113-114.

⁶² Osman Kubilay Gül, a.g.m., s. 254.

⁶³ Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu, a.g.e., s. 434- 438.

⁶⁴ Kenan Dağa ve Mustafa Keskin, a.g.m., s. 14.

⁶⁵ William Clark-Ablet Kamalov, a.g.m., s. 122-123.

1949 ile 2008 yılları arasında Sincan Uygur Özerk Bölgesi nüfus verilerine göre, her geçen gün artan Han Çinlisi göçü Uygur Nüfusun oransal olarak azalmasına yol açmakta ve Uygurların güçsüz duruma gelmesine sebebiyet vermektedir. Başkent Urumçi'deki nüfus yapısı şöyledir. Genel nüfusun 1,5 milyonu Han Çinlisi, %12,79'u ise Uygur'dur. Geri kalanlar Kazak, Hui gibi diğer etnik gruplardır. Nüfusun oransal olarak % 75'i Han Çinlisi, % 12,79'u ise Uygur'dur. Bununla birlikte 2008 yılı rakamlarına göre Sincan Uygur Özerk Bölgesinin toplam nüfusu 21,3 milyondur. Bu nüfusun 9,8 milyonu Uygur, 8,5 milyonu Han, yaklaşık 1,5 milyonu Kazak, 958 bini Hui'dir. Bunun haricinde az sayıda Kırgız, Moğol, Özbek, Tatar gibi diğer azınlıklar yaşamaktadır.⁶⁶

V. BÖLÜM

5. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler

Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Çin zulmüne dayanamayan Uygur ve Kazak etnik grupları göç etmeye mecbur kalmıştır. Uygurlar göç sonucunda Doğu Türkistan'daki Uygur ve Kazak gibi azınlıkların Hindistan ve Pakistan'a göçleri 1930- 1940 yıllarında olmuştur. Ama kültür ve dildeki farklılıklardan dolayı Uygur ve Kazaklar kendi soydaşları yaşayan Türkiye Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. 1950'de ikinci Kazak göç kafilesi Tibet üzerinden Keşmir'e gelmiştir. Bunlar 1930 tarihinde göç edenlerle beraber Türkiye'ye göç edebilmeleri için Türkiye Cumhuriyeti'ne başvurdular. 1952'de Adnan Menderes başkanlığında toplanan Bakanlar kurulunda alınan kararla bu göçmenler iskanlı göçmen olarak Türkiye'ye kabul edildiler. Bu grup Zeytinburnu, Tuzla ve Sirkeci'deki göçmen misafirhanelere yerleştirilmiştir. Göç edenlerin belli bir sayısı yoktur. Ama 18,000'den 50,000 varan sayı tahmin edilmektedir. Hayatta kalıp, Türkiye'ye gelenlerin sayısı sadede 1850 kişidir. 1990'da yaşanan Barın olayı, 1997'deki Gulja olayı ve 2009 yılındaki Urumçi

⁶⁶ Kenan Dağa ve Mustafa Keskin, a.g.m., s. 13-17.

olayından sonra Uygurlar Çin zülmundan kaçarak Türkiye'ye, Avrupa'ya ve Amerika'ya göçler düzenlemiştir.⁶⁷

VI.BÖLÜM

6. Uygurlarda Kültür

Uygurlar göç sonucunda yerleşik hayata geçmesiyle tarım faaliyetleriyle meşgul olmuşlardır. Bu süreçte diğer farklı milletlerle kaynaşması Uygurların dil, Kültür ve dinlerini etkilemiştir. Gündelik yaşamının “Türkleşmesini ve islamlaşmasını” sağlamıştır. Satuk Buğra Han'ın İslamı kabul etmesinden sonra İslam dini geniş bir alanda yayılarak diğer dinlerin yerini almıştır ve yeni bir “Türkleşme- İslamlaşma” kavramı ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Uygurlar göç sırasında XV. yüzyıla kadar çeşitli alfabeleri kullanmıştır. Göktürk alfabesi, Soğd alfabesi, Uygur ve Arap alfabeleri Uygurların kullandığı yazı sistemlerindendir.⁶⁹ Manihaî Uygurların Manihaî harflerle, Hıristiyan Uygurların Süryanî harflerle yazdıkları eserler vardır.⁷⁰ Moğollar ise, Uygurlardan sadece devlet teşkilat sistemini değil, aynı zamanda onların kuvvetli kültürüne tabi olarak Uygur yazısını da almışlardır.⁷¹ Böylece, bu “Uygur Alfabesi” Moğollarla beraber batıya gelmiştir ve bu yazı Moğollardan sonra Mancular'a geçmiştir. Aslında Sami kavimlere ait olan bu yazı Uygur, Moğol ve Mancular'a geçmiştir.⁷² Moğollar için yazı keşfeden Tatatonga başta olmak üzere Uygur katipleri ve devlet adamları

⁶⁷ Erkin Emet, “Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler”, *Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi*, 2017.

⁶⁸ Li Dekuan, a.g.m., s. 11.

⁶⁹ Saadettin Yağmur Gömeç, “Uygur Türklerin Destanları ve Kültürü Hakkında Özet”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2016, s. 45.

⁷⁰ A. Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 100.

⁷¹ Saadettin Yağmur Gömeç, a.g.m., s. 45-53

⁷² V.V. Barthold, a.g.e., s. 39.

Moğolların hakim olduğu dönemlerde nüfuz kazanmaya başlamıştır. Bunun neticesinde Uygurlar Moğolların Türkleşmesini sağlamış oldu. Timur'un tüzüğü ve Altın Orda yarlıkları Uygur yazısıyla kaleme alınmıştır. XV.yüzyıl sonuna kadar resmi ve devletlerarası yazışmalar ve paralar üzerinde Uygur yazısı vardı. Uygurların basım için kullandığı kağıdı çinlilerden farklıydı. Yine sert ağaçtan tek tek, hareketli Uygur harfleriyle kitap basmayı ilk kez Uygurlar yapmışlardır. Günümüze kadar ulaşan Eski Uygur yazısıyla yazılan eserlerin çoğunluğu Budizm, Maniheizm ve Nasturiliğe ait tercüme eserleridir. Uygurlara ait en önemli destanlarından "Türeyiş ve göç destanı" yer almaktadır. Genel olarak değerlendirdiğimizde, tarih boyunca komşu halinde yaşayan Uygurlar ve Çinliler kültür yönünden birbirini etkilemişlerdir. İki tarafın sürekli evlilik ilişkilerinde bulunması, çinli prenseslerin çin kültürünü beraber getirmesi ve Uygur topraklarına gelen Çinli seyyahların ve hatta devlet memurları arasında Uygurca kılıf- kıyafetleri giymenin moda hale gelmesi bunun delilidir.⁷³ Uygur ülkesinde bulunan ibadethane ve manastırların duvarlarında bulunana resim ve minyatürler bize Uygurların manevi hayatını canlı olarak gösterir. Uygurlardaki duvar resim sanatının konularıda Mani ve Buda dini metinleriyle ilgilidir. Bunlar kısmen dini, kısmen dünyevi sahneleri canlandırır.⁷⁴

Uygurların yakın zamandaki kültür ve eğitim durumlarını değerlendirecek olursak, Doğu Türkistan'ın Çin hakimiyetine girdikten sonra ilk olarak alfabe değişikliği yapılmıştır. Çin, Arap alfabesi olan Uygurca'yı önce Kiril Alfabesine sonradan Latin alfabesine değiştirmiş. Sonradan Türkiye ile kültür ve din açısından bir alışverişte bulunmaması için tekrardan Arap alfabesine değiştirmiştir. 1997'de Cuma Hutbesini yasaklamıştır. 2002'de Üniversitelerde tam Uygurca ders vermek yasaklanmıştır. Günümüzde namaz, oruç, hicap...vs. gibi dini faaliyetlerin yasaklanmasıyla beraber, giderek ana dillerini kaybetmekte olan Uygurlar, giderek asimile olma tehlikesi altındadır. Ama yine de kendi kültür, din ve örf-adetlerini korumak için mücadeleler

⁷³ Saadettin Yağmur Gömeç, a.g.m., s. 45-53.

⁷⁴ A. Zeki Velidî Togan, a.g.e., s. 100.

vermektedir.⁷⁵

SONUÇ

Tarih boyunca Uygur göçleri, Uygurların hem ekonomik hem siyasi hem de sosyal açıdan gelişmesini sağladı. Bu göç sırasında Uygurlar Ötüken Bölgesinden göçlerini başlatarak Türkistan bölgesi ve Çin'in iç bölgelerine kadar göç ettiler. Farklı dönemlerde farklı hanlıkları kurmayı başardılar.

İlk şehir hayatına geçen Uygurlar göç sırasında farklı dinleri kabul etmekle yetinmeyip, çok şanlı medeniyetleri de icad etmiştir. Çok çeşitli yazı sistemlerini kullanmıştır. Moğolların devlet teşkilatında yer alan Uygurlar, Moğolları için yazı da icad etmiştir. Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib...vs. gibi ilim adamları devletin ilim açısından gelişmesinde büyük katkıda bulunmuştur. Çin'le uzun süre sınır komşusu halinde yaşayan Uygurlar, kültür açısından Çin'le birbirini etkilemiştir ve kültür asimilasyonu yaşamıştır.

Son zamanlarda Uygurlar Çin'in işkence ve zulmüne maruz kalınca kendi dil, din ve örf- adetlerini koruyabilmek için zorunlu bir şekilde yabancı ülkelere göç etmeye mecbur oldular. Yabancı ülkeler içinde göç etmek için tercih edilen ülke Türkiye olmuştur. Çünkü dil, din ve gelenek- görenek açısından benzerlikleri taşıması, Uygurların Türkiye'yi tercih etmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Alan, Hayrunnisa: "13-16 Asır Türk Dünyasında Göç ve Nüfus Hareketi", *Akademik Kitaplar*, İstanbul, 2016

⁷⁵ Kenan Dağacı ve Mustafa Keskin, a.g.m., s. 22-25.

Abdurahman, Varis: *Karahanlılar Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devletinin Münasebetleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001

Barthold, V.V: *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev: Kâzım Yaşar Kopraman ve İsmail Aka, Türk Tarihi Kurumu, Ankara, 2006

Bahşi, Bahtiyar: “Doğu Türkistan’ın Yakın Tarihi ve Uygur Türkleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2017

Bilal Çelik, Muhammed: “Yarkend Hanlığı”, Haz: Hayrunnisa Alan ve İlyas Kemaloğlu, *Avruasya’nın sekiz asrı Cengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017

Clark-Ablet Kamalov, William: “Orta Asya Sınırlarına Uygur Göçü”, Çev: Adem Ömer, Zulhayat Ötkür, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2017

Çeviker, Abdüllatif ve Bal, Faruk: “Türk İslam Dünyasında Göç ve Göç Yöntemine Giriş”, *Akademir Kitapları*, İstanbul, 2016

Çandarlıoğlu, Gülçin: “Uygurlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (DİA)*, cilt: XXXXII, 2012

Dekuan 德宽, Li 李: “简论维吾尔族的历史迁移和文化演变” (Uygurlar’ın Tarihi Göçü ve Kültür Değişimi Hakkında Kısaca Özet), *西北第二民族学院学报 (Journal of North Minzu University)*, Sayı: 1, 1992

Deniz Baykuzu, Tilla: “Tang Hanedanlığının Büyük Türk Generali Pu- Ku Huai-En”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Dergisi*, 2014

Davut, Rahile ve Canbuz, Komuna: “Yuğurlar (Sarı Uygur) Üzerine Notlar”, *Xinjiang Üniversitesi İlmi Dergisi*, Sayı: 4, Urumçi, 1990

Dağacı, Kenan ve Keskin, Mustafa: “Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri”, *Barış Araştırmalar ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt: I, No: 2

Ekici, Süleyman ve Tuncce Gökhanlı: “Göç ve İnsan”, *Birey ve Toplum*, Cilt:V, Sayı:9, 2015

Emet, Erkin: “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Göçler”, *Doğu Türkistan Haber ve Araştırma Merkezi*, 2017

Faruk Akün, Ömer: “Kaşgarlı Mahmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XXV, 2002

Genç, Reşat: *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarihi Kurmu Yayınları, Ankara, 2002

Grousset, Rene: *Bozkır İmparatorluğu*, çev: Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980

Kafesoğlu, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998

Kubilay Gül, Osman: “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Hazin Bir Göç Hikayesi”, *Turkish Studies*, Volum 1/2, 2017

Özaydın, Abdulkerim: “Karahanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt:XXIV, 2001

Taşagıl, Ahmet: “Türkistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: XXXXI, 2012

Wei Yıllıkları, Cilt: 103

Velidî Togan, A. Zeki: *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981

Uygurların Kısa Tarihi Yazma Grubu: *Uygurların Kısa Tarihi*, Sincan Halk Neşriyatı, Urumçi, 1990

Yağmur Gömeç, Saadettin: “Uygur Türklerin Destanları ve Kültürü Hakkında Özet”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 2016

Yusuf Has Hacib: “Kutadgu Bilig”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt:XXVI , 2002

Yanbin 衍斌, Shang 尚: *元代畏兀儿研究 (Yuan Hanedanı'ndaki Uygurlar Hakkında Araştırma)*, çev: Ablet Nurdu, Ebey İmin ve Muhammedcan Huşur, 民族出版社 (National Publishing House) ,Beijing, 2012

Zhimei 志玫, Yang 杨: “元代回回人的政治地位” (Yuan Dönemindeki Hui Hui’lerin Siyasi Statüsü), *历史研究 (Historical Reserch)*, Sayı:3, 1984